

ФОРМАЛЬНІ І НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ В ЛІБЕРАЛЬНИХ ДЕМОКРАТІЯХ

FORMAL AND INFORMAL INSTITUTES IN LIBERAL DEMOCRACIES

Анотація. У статті визначається роль формальних і неформальних інститутів у ліберальних конституційно-правових демократіях; дана характеристика формальних і неформальних інститутів; проаналізовано умови зміцнення формальних інститутів у пострадянських суспільствах.

Summary. In article the role of formal and informal institutes in liberal legal democracies is determined; the characteristic of formal and informal institutes is given; conditions of strengthening of formal institutes in the post Soviet societies are analysed.

Понад десять років Україна знаходиться в процесі глибоких політичних і соціально-економічних перетворень. Ці перетворення не просто були контекстом життя суспільства, але і стали головним предметом його зусиль. Відбулася руйнація багатьох інститутів, що не витримали перевірки часом, і замість них створені нові суспільні інститути. Реальним результатом неефективної інституціональної політики в багатьох випадках виявилася не декларована оптимізація соціальних інститутів, а перекручування інституціональної структури суспільства. **Це актуалізує** питання про визнання суспільною думкою необхідності і доцільності нових демократичних інститутів і колишніх, політичних інститутів, що трансформуються, про їх легітимізацію. **Мета статті** – визначити роль формальних і неформальних інститутів у ліберальних конституційно-правових демократіях. Цьому підпорядковані такі **дослідницькі завдання** – дати характеристику формальних і неформальних інститутів; проаналізувати умови зміцнення формальних інститутів у пострадянських суспільствах.

У статті використовувалися праці таких відомих фахівців у галузі інституціоналізації суспільства, як В. Меркель, А. Круассан, В. Найшуль, А. Ослунда й ін.

Інститути можна підрозділити на формальні і неформальні. Формальні інститути містять у собі, насамперед, правові норми, що регулюють політичне життя. Вони мають універсальний характер, а їхнє дотримання гарантується державою. Організації (рухи) складаються з окремих людей, що діють відповідно до правил, які структурують дану організацію (рух). Формальними правилами структурування організацій служать статuti, програми, конституції, закони. Вони детермінують формальні структури політичної системи і механізми легітимної влади. Державні інститути гарантують дотримання формальних правил засобами переконання (в ідеалі) або ж погроз і санкцій. Неформальними правилами - прийняті способи інтерпретації формальних документів, символи загальної для членів організації ідентичності, особливості мови або дискурсу, єдині онтологічні, ціннісні уявлення, стійкі поведінкові стереотипи і т.д.

Якщо формальні правила виникають, змінюються і впроваджуються шляхом насадження ззовні, неформальні виростають на основі динаміки соціальної взаємодії, що самоорганізується. У випадку формальних інститутів установленням і впровадженням правил, а також переслідуванням за їхнє порушення займається держава. Неформальні інститути, навпаки, генеруються соціально. Неоднакові й їхні домагання на значимість. Формальні інститути претендують на загальну значимість, неформальні – лише на партикулярну. Формальні процеси прийняття рішень протікають у бюрократизованих інстанціях і відповідно до установлених процедур. Неформальні – переміщуються з цих інстанцій у паралельні структури і здійснюються у вигляді "системи переговорів" за участю акторів.

Неформальні правила політичної гри існують усередині і поза формальними інститутами, які установлюють межі для прийняття обов'язкових рішень. Спільність неформальних кодексів і формальних (письмово кодифікованих) правил гри утворює рамки політичної взаємодії. Ці рамки, як правило, відомі його акторам і тому, принаймні тимчасово, приймаються ними. Ключове розходження між дефектними і "функціонуючими" демократіями пов'язане не з наявністю або відсутністю формальних і неформальних інститутів. Центральним є те, яким чином неформальні правила виростають у комплекс формальних інститутів.

У ліберальних конституційно-правових демократіях обидві форми інститутів доповнюють одна одну в тому розумінні, що формальні інститути спираються на додаткову підтримку інститутів неформальних. Це додає формальним інститутам демократії гнучкості і еластичності, які дозволяють їм пристосовуватися до вимог суспільства і політичного процесу. Неформальні механізми тут

підживлюють демократичні інститути, підкріплюючи формалізовані політичні процедури і реагуючи на соціальні зміни.

Як відзначають В.Меркель і А.Круассан, у молодих демократіях підвищується конфліктний потенціал між старими (що передаються із покоління в покоління) і новими інститутами. "Як наслідок подібної проблеми інституціональної адаптації підвищуються витрати на установавання інститутів ліберально-демократичної правової держави. Такі інститути частково руйнуються відразу ж після їхнього уведення. Інституціональні реформи багато в чому не спрацьовують, оскільки політичні актори "не приймають їх як реформи правил, а вибирають альтернативні типи координації взаємодії між державними і недержавними партнерами (у т.ч. між собою) [1, с. 21].

Таким чином, політичні й економічні актори в нових демократіях, замість дотримання формальних правил, нерідко віддають перевагу відомим неформальним нормам і практикам. Функціонуванню молодих інститутів заважає "довга рука минулого". Чим швидше старим політичним і економічним елітам вдасться закріпитися на значущих позиціях у новому політичному й економічному житті й організувати в ньому могутні групи інтересів, тим імовірніше подібний сценарій [2].

Слід зазначити, що підстави, які могли б забезпечити перевагу в пострадянських суспільствах формальних інститутів, залишаються незрозумілими. Однак пострадянський досвід у цьому відношенні заслуговує окремого розгляду, оскільки спадщина радянського періоду сформувала стійку перевагу неформальних інститутів на рівнях як політичного управління [3, с. 146], так і масового поведіння; ефекти міжнародного впливу на становлення в пострадянських державах формальних інститутів дуже суперечливі, тим більше, що уведення там верховенства права не входило в плани Заходу [4, с. 49].

Можна зробити висновок, що результати трансформації частини пострадянських політичних режимів, що привели до установавання політичної конкуренції при перевазі неформальних інститутів, можна оцінити як проміжні. Це ставить на порядок денний питання про можливі перспективи подальшого переходу і про деякі нові дослідницькі завдання.

Очевидно, що шанси на перехід пострадянських країн до демократії залежать від того, як і коли може бути досягнута перевага формальних інститутів (цей процес у будь-якому випадку не обіцяє бути одномоментним). На перший погляд, проглядаються три варіанти такого переходу: 1) поступове прийняття формальних інститутів як побічного продукту розвитку конкурентної, насамперед, електоральної, політики в її нинішньому варіанті; 2) перехід до неконкурентного політичного режиму з наступною інсталяцією формальних інститутів через централізацію і монополію влади внаслідок становлення держави [5, с. 47]; 3) підриг політичного режиму, що складається, на зразок нового "нав'язаного переходу" у результаті ескалації конфліктів - у т.ч. залучення до них політичних аутсайдерів і масових акторів [6, розд. 9]. Однак наслідки кожного з цих варіантів переходу неочевидні.

Література

1. Цит. за: Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (П) // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С.20-31.
2. Там само.
3. Найшуль В. Высшая и последняя стадия социализма. Погружение в трясину. – М., 1991. – 356 с.
4. Ослунд А. Россия: рождение рыночной экономики. – М., 1996. – 284 с.
5. Волков В. Монополия на насилие и скрытая фрагментация российского государства (исследовательская гипотеза) // Полис. – 1998. - № 5. – С.45-52.
6. См.: Гельман В., Рыженков С., Бри М. (ред.) Россия регионов: трансформация политических режимов. – М., 2000. – 397 с.